

MATERIAALSE KAHJU HÜVITAMISEST RIIGI JA ÜHISKONNA VARA RIISUMISE ASJADES

Õigustead. kandidaat J. Adojaan

Tartu Riiklik Ülikool

Võitlus sotsialistliku vara puutumatus eest saab olla edukas ainult siis, kui kõrvuti süüdiolevale isikule kriminaalkaristusmäärade kohaldamisega ja ennetavate abinõude rakendamisega tagatakse kuriteo läbi tekitatud materiaalse kahju reaalne hüvitamine.¹

Seda kriminaalprotsessi ülesannet ei saa pidada enam teisejärguliseks ega ignoreerida, nagu seda tehti varasemas uurimis- ja kohtupraktikas ja väljendati kriminaalprotsessialastes teoreetilistes töodes. Kuriteoga tekitatud materiaalse kahju hüvitamise ülesanne tuleneb sotsialistliku õigusemõistmise ülesandest kaitsta kuritegelike rünnete vastu meie ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit, samuti kodanike isiklikke ning varalisi õigusi ja seaduslikke huve. Kuritegudevastane võitlus toimubki mitmesuguste õiguslike vahendite kompleksse rakendamise teel, mis seostatakse mitte ainult kuriteo avastamise ja süüdlase karistamisega, vaid ka kuriteo toimepanemist soodustavate asjaolude selgitamise ja kõrvaldamise ning kuriteoga tekitatud materiaalse kahju hüvitamisega, mis kõik kokku moodustavad kuritegudevastase võitluse abinõude ühise ulatusliku kogumi. Materiaalse kahju hüvitamist kriminaalasjas ei vaadelda seega enam ainuüksi kahju kandnud isiku (organisatsiooni) huvide aspektist, vaid seostatakse kommunismi materiaaltehnilise baasi loomise ja arendamise tingimustes toimuva kuritegude vastu võitlemise üldülesandega.

Kahju ennetamise ja hüvitamise suurt ja tähtsat osa kriminaalprotsessis ei kinnita aga tegelikkus. Uurimis- ja kohtupraktika andmeil tekitatakse riiklikele ja ühiskondlikele organisatsioonidele riisumise teel ikka veel ulatuslikku kahju, millest suurem osa jääb hüvitamata. NSV Liidu prokuratuuri andmeil hüvitasid uurijad

¹ Vt. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. määrus nr. 1. — «Eesti NSV Ülemkohtu Bülletään», 1964, nr. 2, lk. 8 jj.

1967. aastal kogu kahjust reaalselt 43,8%. Eesti NSV kohta oli see protsent aga 22,8, seega liidu keskmisest palju madalam.² Uurimisorganite ja kohtu töö puudusi on korduvalt märgitud vabariigi prokuratuuri ja ülemkohtu direktiivdokumentides, NSV Liidu peaprokuröri kirjades ja NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määrustes. Neis esitatud nõudmistele vaatamata ei ole riiklikele ja ühiskondlikele organisatsioonidele kuriteo tagajärjel tekitatud materiaalse kahju hüvitamise olukord viimase ajani veel märgatavalt paranenud.

Sotsialistliku vara riisumise asjades kohustatakse prokuröre ja uurijaid viivitamata pärast kriminaalasja algatamist võtma tarvitusele abinõusid riisutud vara leidmiseks ja süüdlaste vara arestimiseks selleks, et tagada tekitatud kahju hüvitamist.

Uurimise praktika üldistused näitavad aga, et uurijad ei täida neid nõudmisi kuni viimase ajani rahuldavalt. Nii näiteks arestisid uurijad ENSV KrK §-de 93 ja 93' järgi 1966. aastal süüdimõistetute vara kõigest analüüsitud asjadest 81,3%. Vara arestimine toimus:

kriminaalasja algatamise päeval	10,8%	asjades
10 päeva jooksul pärast asja algatamist	12,0%	asjades
pärast 10 päeva möödumist	7,2%	asjades
pärast ühe kuu möödumist	70,0%	asjades

1967. aastal arestiti süüdimõistetute vara 56,6% kõigest analüüsitud asjadest. Vara arestimine toimus:

kriminaalasja algatamise päeval	2,7%	asjades
10 päeva jooksul pärast asja algatamist	15,1%	asjades
pärast 10 päeva möödumist	28,7%	asjades
pärast ühe kuu möödumist	53,5%	asjades

1968. aastal arestiti süüdimõistetute vara 47,8% kõigest analüüsitud asjadest. Vara arestimine toimus:

kriminaalasja algatamise päeval	54,6%	asjades
10 päeva jooksul pärast asja algatamist	18,1%	asjades
pärast 10 päeva möödumist	—	asjades
pärast ühe kuu möödumist	27,3%	asjades

Ulejäänud süüdimõistetute vara jäi arestimata mitmesugustel põhjustel: osalt saadi riisutud vara kätte, osa süüdimõistetutest tasus kahju summa enne vara arestimist, osal jätsid uurimisorganid vara arestimata. 1968. aastal kriminaalasja algatamise päeval toimunud vara arestimistest (54,6% juhust) ei leitud 2/3 asjades arestitavat vara. Materjalide analüüs aga näitab, et neis asjades viivitati alusetult kriminaalasja algatamisega rohkem kui üks kuu arvates dokumentide saatmisest uurimisorganitele.

Sama halb olukord oli ka teiste liiduvabariikide uurimisorganite töös. See leidis kajastust NSV Liidu peaprokuröri 24. mai 1968. a. kirjas, milles märgitakse, et prokurörid ja uurijad jätavad sageli

² Е. Ник у л и н. Возмещение материального ущерба причиненного хищениями. — Социалистическая законность, 1968, № 7, стр. 31.

süüdistatavate vara arestimata, viivitavad kriminaalasja algatamisega jms.⁴

Puudusi kuriteo tagajärjel tekitatud materiaalse kahju hüvitamise osas on ka kohtu töös. Sellele vaatamata, et NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 28. mai 1954. a. määruses juhitakse kohtute tähelepanu sellele, et «kocs kriminaalasjaga arutamisele võetud tsiviilhagi tuleb reeglina lõplikult lahendada üheaegselt kriminaalasjaga»⁵, jätavad kohtud sageli mitmesugustel ettekäanel tsiviilhagid kriminaalasjas läbi vaatamata. Nii näiteks teevad seda kohtud siis, kui kohtualused on ühiselt tekitanud kahju ja osa solidaarsetest vastutajatest pole kriminaalkorras vastutusele võetud.⁶ Sellisele praktikale on meie kohtud asunud ENSV Ülemkohtu 1966. a. kirja alusel, milles selgitatakse rahvakohtunikele, et kui ei olnud kohtu alla antud kõik ühise kuriteoga kahjutekitajad, tuleb kohtu alla antud isikute suhtes tsiviilhagi lahendada Eesti NSV TsK § 188 ja Eesti NSV KrPK § 269 sätete alusel, olenevalt sellest, kuidas kannatanu (tsiviilhageja) taotleb kahju solidaarset väljamõistmist, kas täies ulatuses või osaliselt⁷. Eesti NSV Ülemkohtu pleenumi 11. detsembri 1968. a. määruse nr. 4 alusel kohtupraktikast riigi ja ühiskonna vara riisumise asjades juhitakse kohtute tähelepanu aga sellele, et neil «ei ole õigust jätta tsiviilhagi läbi vaatamata motiivil, et kahju on tekitanud mitu isikut ühiselt, kuid kõik kahjutekitajad ei ole selles kriminaalasjas vastutusele võetud»⁸. Teoreetilistes töodes avaldatakse aga samal ajal seisukoht, et Eesti NSV-s rea aastate jooksul väljakujunenud kohtupraktika kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi läbi vaatamata jätmise kohta motiivil, et kahju on tekitanud mitu isikut ühiselt, kuid kõik kahjutekitajad ei ole kriminaalasjas vastutusele võetud, on ainuõige.⁹

Need diametraalsed positsioonid ühe ja sama õigusliku institutsiooni kohta ei jättnud mõju avaldamata uurimis- ja kohtupraktikale. Tsiviilhagi menetluses esinev ebamäärane olukord ei soodusta ühtse praktika kujunemist ega kuriteoga tekitatud materiaalse kahju reaalselt hüvitamist.

Selline ebastabiilne olukord on meie arvates tingitud mitte niivõrd uurija ja kohtu töö puudustest kui kriminaalasjas esitatava tsiviilhagi menetluse korral puudulikust reglementeerimisest liiduvabariikide kriminaalprotsessi seadusandluses.

⁴ Письмо Генерального Прокурора СССР от 24 мая 1968 г. № 3/34. О мерах усиления работы органов прокуратуры по борьбе с хищениями государственного и общественного имущества.

⁵ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1963 М., 1964, стр. 350.

⁶ Vt. näiteks Tallinna Mererajooni Rahvakohtu toimik nr. 1—36/68 M. Vilisoo süüdistusasjas. ENSV KrK § 93 lg. 3 tunnusel.

⁷ Vt. Eesti NSV Ülemkohtu esimehe 31. detsembri 1966. a. kiri nr. 68—66.

⁸ Vt. «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 2. lk. 142.

⁹ Э. Я. Л а а с н и к. К вопросу возникновения солидарного обязательства вследствие совместного причинения вреда.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 25 sätib kuriteo läbi materiaalselt kahju kandnud isiku õigust kriminaalasja menetluse kestel esitada tsiviilhagi. Selle sätte alusel on valdav enamuse liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksitest laiendanud kuriteo läbi kahju kandnud isiku õigust ning võimaldanud temal esitada tsiviilhagi ka tsiviilkohtumenetluse korras, kui ta seda pole teinud kriminaalasjas (VNFSV KrPK § 29 lg. 6, Ukraina NSV KrPK § 28 lg. 4, Valgevene NSV KrPK § 56 lg. 6, Leedu NSV KrPK § 66 lg. 1, Läti NSV KrPK § 101 lg.7 jt.).¹⁰

Samas aga sätivad liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid korda, mille alusel prokurör on kohustatud (õigustatud) esitama tsiviilhagi kriminaalprotsessis, kui seda nõuab riiklike või ühiskondlike huvide või kodanike õiguste kaitse, kohus aga omal algatusel kohtuotsuses otsustama kuriteoga tekitatud kahju hüvitamist, kui kahju kandnud isik või prokurör ei ole hagi esitanud. Analoogilisi nõudmisi esitatakse prokuratuuri-, uurimise- ja kohtuorganitele partei ja valitsuse määrustes, NSV Liidu peaprokuröri kirjades ja NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi juhendavates määrustes sotsialistliku vara riisumise ja puudujääkide asjades.¹¹ Teoreetilistes töodes teevad aga mõned autorid, lähtudes seaduse üksikutest sätetest ilma neid analüüsimata, hoopis vastupidise järelduse, väites nimelt, et kuriteo läbi materiaalselt kahju kandnud isikul (organisatsioonil) on tsiviilhagi esitamisel valikuvabadus: ta võib esitada hagi oma äranägemisel kas tsiviil- või kriminaalkohtumenetluse korras.¹²

Et liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid ei reglementeeriks küllaldase täielikkusega tsiviilhagi menetluse korda kriminaalprotsessis, kohaldatakse uurimise- ja kohtupraktikas kõrvuti kriminaalprotsessi õigusnormidega ka tsiviilprotsessi õigusnorme ning teoreetilistes töodes avaldatakse arvamust, et tsiviilprotsessi õigusnormide kohaldamine kriminaalprotsessis on võimalik alati, kui puuduvad vastavad kriminaalprotsessi õigusnormid, mille alusel saaks tsiviilhagimenetluses esilekerkivat küsimust (toimingut) reguleerida.¹³ Sellest positsioonist lähtudes leiavad mõned autorid, et kriminaalasjas esitatav hagiavaldus peab vastama tsiviilprotsessis esitatava hagiavalduse vorminõuetele, et hagi, mille

¹⁰ TRU Toimetised. Vihik 230. Tartu, 1969, lk. 140, Eesti NSV KrPK-s sellist sätet ei ole.

¹¹ NSV Liidu prokuröri järelevalve põhimäärus. NSVL UT, 1955, nr. 9; Eesti NSV Ülemkohtu pleenumi 11. detsembri 1968. a. määrus nr. 4. «Kohtupraktikast riigi ja ühiskonna vara riisumise asjades». — «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 2, lk. 143.

¹² П. П. Гуреев. Гражданский иск в советском уголовном процессе. М., 1961, стр. 5. А. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1967, стр. 4—5.

¹³ П. П. Гуреев. Цит. произв., стр. 6. А. Г. Мазанов. Цит. произв., стр. 118—19.

hagejateks ja kostjateks on riiklikud või ühiskondlikud organisatsioonid (välja arvatud kolhoosid), tuleb arutada arbitraažorganisatsioonides, et hagejal on õigus esitatud hagist loobuda või sõlmida kokkulepet kohtualusega jne.¹⁴

Kriminaalasjas menetletava tsiviilhagi olemust analüüsid jõeavad mõned autorid järeldusele, et tegemist on tavalise väljamõistuhagiga, millel on tsiviilprotsessis menetletava hagi sisu ja vorm. Viidates K. Marxi teesile sisu ja vormi kohta väidab A. G. Mazalov, et subjektiivse tsiviilõigusega oleks kriminaalprotsessis menetletav hagi esemetu, sest vormil puudub igasugune väärtus, kui ta pole sisu vorm. Ilma hagita aga, mis pole muud kui hageja poolt kostja vastu esitatud nõudmise väljendusvorm, pole subjektiivset õigust võimalik kriminaalasjas realiseerida.¹⁵

Teised autorid on aga seisukohal, et kriminaalasjas menetletav tsiviilhagi on kriminaalprotsessi instituut.¹⁶ Ta ei esine kriminaalprotsessis üksiku ühekordse nõudena, mis on hagiis toimuva edasise menetluse ajendiks, vaid teda seostatakse uurija, juurdlusorgani, prokuröri ja kohtu kohustusega võtta tarvitusele kõik seaduses ettenähtud vahendid kuriteoga tekitatud kahju iseloomu ja ulatuse tuvastamiseks, esitatud või esitatava hagi tagamiseks ja kahju hüvitamiseks. Selle hagi alus on orgaaniliselt seotud kriminaalõigusliku vastutuse alusega. Kuriteo läbi kahju kandnud isiku (organisatsiooni) subjektiivne õigus võib siin realiseeruda ka ilma hagita kas endise (enne kuritegu olnud) olukorra taastamise teel (ENSV KrPK § 63) või kohtu initsiatiivil kohtuotsuses (ENSV KrPK § 42 lg.4).

Seega ei ole enam tegemist tavalise tsiviilprotsessis esineva väljamõistuhagiga, sest ta on omandanud kriminaalprotsessi toimingu ilme ja avalik-õigusliku iseloomu.

Tsiviilprotsessiõiguse norme võidakse siin kohaldada piiratud, niivõrd kui puuduvad vastavad kriminaalprotsessiõiguse normid ja kui seejuures TsPK normide kohaldamine ei ole vastuolus kriminaalkohtumenetluse ülesannete, printsiipide ja protsessialiste õiguste ning seaduslike huvide kaitsega ega avalda mõju tsiviilhagi kriminaalõiguslikele alustele.¹⁷

Need diametraalsed positsioonid eksisteerivad nõukogude kriminaalprotsessi teaduses ja avaldavad nii või teisiti mõju uurimis- ja kohtupraktikale. Nende elujõud peitub selles, et mõlemad

¹⁴ П. П. Гуреев. Цит. произв. стр. 13, 14, 70. А. Г. Мазанов. Цит. произв. стр. 57. Постановление Пленума Верховного Суда СССР № 6 от 28 мая 1954 г. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1963. М., 1964, стр. 347.

¹⁵ А. Г. Мазалов. Цит. произв. стр. 4.

¹⁶ Б. А. Галкин и др. Советский уголовный процесс. М., 1968, стр. 86. М. А. Чельцов. Советский уголовный процесс. М., 1962, стр. 114.

¹⁷ Ю. Р. Адоян. Гражданский иск в советском уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тарту, 1967, стр. 12.

nad lähtuvad seadusest ning sotsialistliku õigusemõistmise eesmärkidest, sealjuures üks neist tsiviilkohtu-, teine aga kriminaal-kohtumenetluse ülesannete täitmise aspektist.

Kui lähtuda kriminaalprotsessi seadusandluse üksikutest normidest ja abstraheeruda nõukogude kriminaalprotsessi üldistest ülesannetest, kuriteofaktist tulenevast tsiviilhagi alusest, samuti seaduse nõudest, mis näeb ette sellise hagi esitamise kui kriminaalprotsessis tegutsevate ametiisikute ja kuriteo läbi kahju kandnud organisatsioonide kohustuse, võib järeldada, et kõikidel kuriteo läbi materiaalselt kahju kandnud isikutel on õigus valida oma äranägemisel kohtumenetluse korda. Seda enam, et nii kriminaal- kui ka tsiviilkohtumenetluse kord kindlustab igakülgsele kõigi protsessiosaliste (poolte) õiguste ja seaduslike huvide kaitset ja seetõttu ei ole mingit alust vastandada üht kohtumenetluse korda teisega. Mõlemad teenivad nõukogude õigusemõistmise eesmärgi ja on suunatud kõigi asjaolude täielikule, igakülgsele ja objektiivsele uurimisele (NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalmenetluse alused § 14, NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse alused § 16).

Kriminaalprotsessis menetletava tsiviilhagi eesmärgid ja ülesanded on aga seotud kuritegevusvastase võitluse eesmärkide ja ülesannetega. Tsiviilhagi tõendatakse, tagatakse, toetatakse, vaadatakse läbi ja lahendatakse siin juurdlusorgani, uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse korras nende teenistuskohustuste raames vastavuses kriminaalkohtumenetluse printsiipide ja eeskirjadega. Tsiviilhagi aluseks on siin kuriteoga kahju tekitamise fakt.

Sellepärast tuleb meie arvates kriminaalprotsessis menetletava tsiviilhagi instituudi olemuse avamisel lähtuda mitte tsiviilprotsessis esitatava väljamõistuhagi sisu ja vormi dialektikast — selline lähenemine probleemi lahendamisel oleks eelarvamuslik —, vaid selle hagi kui üldise ja üksiku nähtuse (instituudi) dialektikast ning alles seejärel analüüsida tema sisu ja väljendusvorme. Filosoofilistes vihikutes vaatleb V. I. Lenin üldise ja üksiku vahekorda ning märgib: «Igasugune üldine hõlmab kõiki üksikuid asju vaid ligikaudu. Igasugune üksik on tuhandete üleminekute kaudu seotud teist liiki üksikutega (asjade, nähtuste, protsessidega) jne».¹⁸

Seega omandab üks või teine nähtus (objekt, instituut) konkreetse eksisteerimisvormi sõltuvalt sellest protsessist, millesse ta on kaasa tõmmatud.¹⁹ Sellist dialektilist seost võime leida ka vaadeldavas tsiviilhagi instituudis.

Kriminaalasjas omandab tsiviilhagi oma eksisteerimisvormi kriminaalkohtumenetluselt, millesse ta on kaasa tõmmatud. Hagi- menetluse konkreetne vorm ei sõltu siin enam tsiviilprotsessis menetletava hagi tunnustest, vaid kriminaalprotsessist, mille menetluses see hagi ajalooliselt tekkis ja arenes.

¹⁸ V. I. Lenin. Teosed. 38. kd., lk. 355.

¹⁹ А. Г. Спиркин. Курс марксистской философии. М., 1963, стр. 179.

Seega on tegemist mitte tavalise tsiviilprotsessis esineva väljamõistuhagiga, vaid erilise materiaalse kahju hüvitamise kriminaalprotsessuaalse vahendiga, millel on avalik-õiguslik iseloom ja mille olemus seisneb kuriteo läbi materiaalsel kahju kandnud isikute varaliste õiguste ja seaduslike huvide kaitses. Kahju hüvitamise nõude vormi on see hagi küll säilitanud, muidu ta ei oleks hagi, kuid ka ilma selle nõudeta saavad uurija ja kohus kriminaalkohtumenetluse korras kahju hüvitada (uurija restitutsiooni korras, kohus omal algatusel). Tsiviilhagi esitamise õigust ei saa kriminaalprotsessis vaadelda tsiviilprotsessis kehtivast dispositiivsuse põhimõttest lähtudes. Kuriteo läbi kahju kandnud riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide suhtes esineb see õigus juba kohustusena. Juriidilised isikud on kohustatud sotsialistliku omandi kaitseks tarvitusele võtma kõik seaduses ettenähtud abinõud, sealhulgas esitama tsiviilhagi.²⁰

Kui hagi ei ole esitatud, on kohtul õigus ja ka kohustus kohtuotsuse tegemisel omal algatusel otsustada kuriteoga tekitatud materiaalse kahju hüvitamise küsimust (ENSV KrPK §-d 42 ja 263 lg.1 p. 14)²¹. Ühtlasi peab kohus kaaluma erimääruse tegemise vajadust nende riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide ning prokurööri tähelepanu juhtimiseks, kes ei täitnud oma kohustusi ega esitanud tsiviilhagi, kuigi seda nõudis riiklike või ühiskondlike huvide ja kodanike õiguste kaitse (ENSV KrPK §-d 277 ja 324).²²

Tsiviilhagi koos kriminaalasjaga läbivaatamise kohustus ei välista tema arutamise ja otsustamise võimalikkust ka tsiviilkohtumenetluse korras. Seaduses ettenähtud tingimustel võib kohus anda tsiviilhagi suuruse küsimuse lahendamiseks tsiviilkohtupidamise korras, kui see ei mõjuta kuriteo kvalifikatsiooni, karistumäära valikut ja teiste küsimuste lahendamist, mis tõusetuvad kohtuotsuse tegemisel.²³

Et kriminaalasjas menetletav tsiviilhagi on kriminaalprotsessi instituut, siis kehtivad tema kohta kõik kriminaalprotsessi printsiibid.

Vaieldamatu on, et selles menetluses kehtib ka sotsialistliku seaduslikkuse printsiip. Seega toimub kogu hagimenetlus kriminaalprotsessis rangelt kooskõlas seadustega. Nagu eespool nägime, on probleem aga selles, millised õigusnormid reguleerivad tsiviilhagimenetlust kriminaalprotsessis, kas ainult kriminaalprotsessi

²⁰ Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tln., 1965, § 42 komm. 5.

²¹ Eesti NSV Ülemkohtu pleenumi 11. detsembri 1968. a. määrus nr. 4 «Kohtupraktikast riigi ja ühiskonna vara riisumise asjades». — «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 2, lk. 143.

²² Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tln., 1965, § 269 komm. 7.

²³ NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 30. juuni 1969. a. määrus nr. 4. Kohtuotsusest. — «Nõukogude Õigus», 1969, nr. 5, lk. 330.

õigusnormid või ka tsiviilprotsessi õigusnormid ning kui viimased ka, siis piiramatult (kuivõrd puuduvad vastavad KrPK normid) või siiski piiratud. Liiduvabariikide kriminaal- ja tsiviilprotsessi seadusandluse sätted kinnitavad K. Marxi üldtuntud teesi õigust selle kohta, et materiaalsel õigusel peavad olema omad paratamatult tarvilikud, temale omased protsessuaalsed vormid.²⁴ Eesti NSV KrPK § 41 lg. 1 sätib tsiviilhagi menetlust kriminaalasjas kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud korras. Eesti NSV TsPK § 326 p. 2 lubab tsiviilprotsessi sätted kohaldada kriminaalasjas ainult kohtuotsuste täitmise staadiumis varaliste sissenõuete osas. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. määruses juhatakse kohtute tähelepanu, et «tsiviilhagi vahetuks tagamiseks abinõude rakendamisel tuleb kohtutel juhendada liiduvabariikide tsiviilprotsessi seadusandlusega kehtestatud sätetest.»²⁵

Seega võimaldab seadus üksikuid protsessuaalseid toiminguid, mis pole seotud tsiviilhagi kriminaalõiguslike alustega ja mida kehtiv KrPK ei reguleeri või reguleerib puudulikult, teostada TsPK sätetes ettenähtud alustel ja korras.

Et tsiviilhagi tagamise tsiviilprotsessuaalne kord mingil määral ei mõjuta tsiviilhagi kriminaalõiguslikke aluseid ega ole vastuolus kriminaalprotsessi ülesannete ja printsiipidega, tuleks kriminaalasjas kohaldada ENSV TsPK § 142 ettenähtud võimalusi ja uurijal ning juurdlejal iga kord kriminaalasja algatamisel arestida materiaalselt vastutavate isikute vara.

Et meie kriminaalprotsessi koodeks ei näe ette tsiviilhagi tagamisabinõude tühistamise korda asjades, milles tsiviilhagi jäi kohtuotsuses läbi vaatamata, või juhul, kui asja menetlus lõpetati seoses süüdlase suhtes ühiskondliku mõjustamise vahendi kohaldamisega (ENSV KrPK §-d 220 ja 271), tuleks juhendada ENSV TsPK §-st 147 ning hagi tagamise abinõude tühistamine lahendada iga kord konkreetselt sõltuvalt asjaoludest. Selles osas tuleks «Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi» § 271 täiendada sättega, mille järgi kohtul on õigus säilitada uurija ja kohtu poolt varem tarvitu-sele võetud tsiviilhagi või materiaalse kahju hüvitamise tagamise abinõud kuni tsiviilhagi lahendamiseni tsiviilkohtumenetluse korras.

Liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid sätivad tsiviilhagi tagamist ka kohtu initsiatiivil (ENSV KrPK § 271, VNFSV KrPK § 311 jt.). Kuid osa neist sätivad korda, mille alusel kohtud peavad tagama ka neid tsiviilhagisid, mille esitamine on võimalik tulevikus tsiviilkohtumenetluse korras (Valgevene NSV, Kasahhi NSV, Leedu NSV, Läti NSV, Armeenia NSV, Turkmeenia NSV). Selline kord on meie arvates vaja kehtestada ka Eesti NSV KrPK järgi sotsialistliku vara riisumise ja puudujääkide asjades.

²⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. т. I, стр. 159.

²⁵ «Eesti NSV Ülemkohtu Bülletään», 1964, nr. 2, lk. 8 jj.

Tsiviilprotsessis kehtivat korda, mille alusel riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide vahelised vaidlusasjad lahendab kas kostja suhtes kõrgemalseisev organisatsioon (kui hagi hind on kuni 100 rubla) või riikliku arbitraaži organid (kui hagi hind on üle 100 rubla), ei saa kehtestada kriminaalprotsessis. Kriminaalprotsessis võib tsiviilhagejaks ja -kostjaks olla nii kodanik kui ka juriidiline isik ilma mingisuguste kitsendusteta («NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused» §-d 25, 26, 27, 40 ja liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite vastavad sätted). Tsiviilhagi alluvus kohtule, kes vaatab läbi kriminaalasja kuriteo kohta, millega tekitati materiaalne kahju, määratakse kriminaal- ja materiaalse vastutuse ühise alusega. Selline tsiviilhagide alluvus on vajalik kõigi protsessiosaliste — tsiviilhagi subjektide õiguste ja seaduslike huvide kaitseks.

Süüdistatavate solidaarse vastutuse korral peab kohus lahendamata esitatud tsiviilhagi sõiltumatult sellest, kas kõik kahjutekitajad on kriminaalasjas vastutusele võetud või ei ole. Ei ole mingit materiaal-õiguslikku ega protsessuaalset alust jätta tsiviilhagi kriminaalasjas läbi vaatamata ainuüksi sellepärast, et osa kahjutekitajatest varjab end uurija või kohtu eest või on nende kohta kriminaalasi lõpetatud ja kohaldatud ühiskondliku mõjustamise vahendit. Kriminaal- ja tsiviilasjas ei olegi võimalik saavutada igakord sellist ideaalset olukorda, et asja arutamisest saaksid osa võtta kõik ühiselt kahju tekitanud isikud. Seda enam on see raskendatud tsiviilasjas pärast kriminaalasjas kohtuotsuse jõustumist, mille järgi süüdimõistetule kohaldati vabadusekaotuslik karistus. Seetõttu toimubki kiriminaalasjas tsiviilhagi arutamine kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud korras, see tähendab, ainult nende kahjutekitajate kohta, kes on kohtu alla antud. Kuriteoga tekitatud kahju summa võidakse sisse nõuda ainult kohtu alla antud süüdistatavalt või nende tegude eest materiaalset vastutust kandvatelt isikutelt. Teised ühiselt kahju tekitanud isikud kriminaalasjas materiaalset vastutust ei kanna. Kuriteo läbi kahju kandnud organisatsioonid on kohustatud nende vastu esitama tsiviilhagi tsiviilkohtumenetluse korras. Kohtulikult arutamisel on üheks tõendiks neis asjades kriminaalasjas tehtud kohtuotsus, mille kirjeldavas osas esitatakse andmeid ka ühiselt kahju tekitamise fakti kohta. Ka on toimikus olemas ühiselt kahju tekitanud isikute kohta uurija või kohtu motiveeritud määrused, millest nähtub, mis alusel on nende suhtes kriminaalasja algatamisest keeldutud või asjas menetlus lõpetatud.

Süüdistatava kaitseõigus on täielikumalt tagatud siis, kui tema seaduslikud huvid kaitstakse kriminaalprotsessis ka esitatud tsiviilhagi vastu. Kui süüdistatav kannab kuriteoga tekitatud kahju eest materiaalset vastutust ise, tuleb teda õigeaegselt informeerida tsiviilhagi esitamisest ning võimaldada kasutada kõiki tsiviilkostja õigusi. Kohtuistungil ettevalmistamise ajal peab eesistuja kontrol-

lima, kas kohtualune sai kätte ka tsiviilhagi avalduse ära kirja (ENSV TsPK § 137).

Kohtulik uurimine peab algama nii süüdistuskokkuvõtte kui ka tsiviilhagiavalduse avaldamisega, nagu seda sätivad Usbeki NSV, Aserbaidžani NSV, Moldaavia NSV, Läti NSV ja Kirgiisi NSV kriminaalprotsessi koodeksid. Selline kord on vaja ette näha ka Eesti NSV KrPK-s. See on kooskõlas «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste» §-dega 13 ja 21, mille järgi süüdistatava õiguste ja seaduslike huvide kaitset tagatakse mitte ainult esitatud süüdistuse vastu, vaid ka isiklike ja varaliste huvide kaitseks (ENSV KrPK § 18). Süüdistatava ja tsiviilkostja varaliste õiguste kaitse kriminaalprotsessis peab olema igakülgset tagatud. Selline kaitse ei ole vastuolus kriminaalkohtumenetluse eesmärkide ja printsiipidega, vaid tuleneb nendest.

К ВОПРОСУ О ВОЗМЕЩЕНИИ МАТЕРИАЛЬНОГО УЩЕРБА, ПРИЧИНЕННОГО ХИЩЕНИЕМ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО ИМУЩЕСТВА

Ю. Адоян

Кандидат юридических наук

Резюме

Несмотря на общепризнанное положение о том, что борьба за сохранность социалистического имущества может быть успешной лишь тогда, когда, наряду с применением к виновным лицам мер уголовного наказания и принятием предупредительных мер, будет обеспечено реальное возмещение материального ущерба, состояние вопроса о возмещении этого ущерба до последнего времени остается далеко не удовлетворительным.

По данным Прокуратуры СССР реальное возмещение материального ущерба в процессе следствия в 1967 составляло 43,8 процента, а отдельно в Эстонской ССР лишь 22,8 процента.¹

Судебно-следственная практика последних лет свидетельствует о том, что арест имущества в обеспечение гражданского иска производится с большим опозданием и не дает должного эффекта.

Неудовлетворительное положение с возмещением материального ущерба наблюдается и в судебной практике. Несмотря на требование Верховного Суда СССР, принятый к совместному с уголовным делом рассмотрению гражданский иск не всегда раз-

¹ Е. Никулин. Возмещение материального ущерба, причиненного хищениями. — Социалистическая законность. 1968, № 7, стр. 31—32.

решается окончательно одновременно с уголовным делом. Нередки случаи оставления таких исков в уголовном деле без достаточных оснований нерассмотренными.

В результате анализа действующего уголовно-процессуального законодательства по вопросам гражданского иска в уголовном деле и теоретических взглядов отдельных авторов, в статье приходят к выводу, что основной причиной неэффективного возмещения материального ущерба, причиненного преступлением, является не столько плохая работа органов расследования и суда, сколько неполная регламентация порядка производства по гражданскому иску уголовно-процессуальным законодательством. В результате этого возникают различные позиции в теории и практике уголовного процесса по самым основным вопросам производства по гражданскому иску в уголовном деле.

Так, например, некоторые авторы в своих исследованиях находят, что применение норм гражданского процессуального права при рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе необходимо всегда, когда законодательство об уголовном судопроизводстве не дает ответов на возникшие процессуальные вопросы, а законодательство о гражданском судопроизводстве дает на них прямые ответы. Это рекомендуется по вопросам порядка предъявления гражданского иска, вытекающего из факта преступления, подведомственности этого иска, доказывания его основания, оставления его без рассмотрения и т. д.²

Для полного и всестороннего анализа института гражданского иска в уголовном процессе в статье предлагается исходить из диалектики единичного, особенного и общего и в первую очередь определить, с каким иском мы имеем дело, установить, в чем заключается сущность этого иска, и лишь после этого выяснить, в каких формах он проявляется в уголовном процессе. Исходя из положения диалектики о том, что тот или другой предмет (институт) приобретает конкретную форму своего существования в зависимости от того процесса, в движение которого он оказывается вовлеченным и что конкретной формой своего существования отдельный предмет (институт) обязан не себе, а той исторически развившейся системе вещей, внутри которой он возник³, автор статьи делает соответствующие выводы в отношении гражданского иска в уголовном процессе. В статье указывается, что этот иск приобретает конкретную форму своего существования в зависимости от уголовного судопроизводства, в движение которого он оказывается вовлеченным. Конкрет-

² См. П. П. Гуреев. Гражданский иск в советском уголовном процессе. М., 1961, стр. 5, 13, 14, 29, 70; а также А. Г. Мазалов. Гражданский иск в уголовном процессе. М., 1967, стр. 5, 57.

³ А. Г. Спиркин. Курс марксистской философии. М., 1963, стр. 179.

ной формой своего существования этот иск обязан не столько самому себе (иску), сколько уголовному судопроизводству, внутри которого он возник и развился.

Исходя из классического высказывания К. Маркса по поводу соотношения закона и процесса⁴ и из анализа общих задач, принципов и форм уголовного судопроизводства, автор статьи приходит к выводу, что применение норм ГПК в уголовном процессе может иметь место только в строго определенных рамках. Они могут применяться в той мере, в какой это не противоречит общим задачам, принципам и правовой природе уголовного судопроизводства, при условии, если их применение необходимо в связи с регулированием пределов и условий материальной (а не уголовной) ответственности, и, если при этом УПК не дает ответа на возникшие при рассмотрении гражданского иска процессуальные вопросы, а ГПК дает.

На основании изложенного, в статье рассматриваются основные положения гражданского иска в уголовном процессе и делаются предложения об установлении единой судебной-следственной практики и более эффективном возмещении материального ущерба, причиненного преступлением, государственным и общественным организациям.

---

⁴ К. Маркс. Ф. Энгельс. Соч. т. 1 стр. 159.